

TANULMÁNY

CSUKÁS ISTVÁN

GONDOLATOK NÉMETH LÁSZLÓ IRODALOMTÖRTÉNETI KONCEPCIÓJÁRÓL*

Az újabb kori magyar művelődés és irodalom fejlődéséről vallott nézeteit Németh László az 1939-ben írott *Kisebbségben* c. könyvében foglalta össze. A „kultúra-választás”, az „irodalomalapítás” korának tekintett fél évszázados szakaszban — 1770 és 1820 között — súlyos fejlődési zavart fedez fel, amely az egész XIX. század folyamán érezteti káros hatását. Az „eredendő bűn”, a „sorsunkban kibomló hiba” az író szerint abban rejlik, hogy modern nemzeti kultúránk — a kedvezőtlen történeti és társadalmi körülmények folytán — nem a „mélymagyarság” jegyében fogant, hanem a hazai hagyományoktól elszakadt, szellemi alkatunktól idegen „hígmagyarság” határozta meg arculatát és fejlődési irányát. Hogy nem Bessenyei, Csonkai vagy Berzsenyi „irodalomalapítása” vert gyökeret, hanem a Kazinczyé, majd pedig ennek ellenhatásaként, de a „hígmagyarság”-ban vele azonos úton haladó Kisfaludy Károlyé. Ezt az önkényes, szubjektív osztályozási szempontot Németh László végigvezeti a század történetén és — íróinkat két táborra osztva — összegezésül azt állapítja meg, hogy a „mélymagyarság” képviselői tragikusan megrekedtek pályájukon, érvényesülésük elmaradt képességeiktől. A teljes kibontakozás, az írói siker csak a másik tábornak jutott osztályrészül. Ebből a szereposztásból azután messze-menő következtetéseket von le nemzeti történelmünk alakulására, annak tragikus fordulataira.

Az én katedrám c. kötet nagyjából olyan írásokat foglal magába, amelyek a fenti elmélet előtanulmányainak vagy pedig későbbi alkalmazásának tekinthetők. A „mélymagyar — hígmagyar” hamis alternatíváját azonban már a *Kisebbségben* első megjelenését követő vita megcáfolta. Tarthatatlanságát a felszabadulás után is kimutatta számos marxista szemléletű tanulmány. Ezért ha az életmű-sorozatban most újból nyilvánosságra kerültek ezek az írások, az nem az ismételten elutasított elmélet rehabilitációját jelenti. A kötet rangját, megjelenésének indokoltságát nem irodalomtörténeti koncepciója határozza meg.

Maradandó értéke, a mai olvasót is magával ragadó hatásának titka főként az irodalmi tények, jelenségek, írói műhelyek és életpályák mesteri elemzésében rejlik. Elemző módszerében szerencsésen egyesül a tudós tájékozottsága a regényíró megéleveníítő képességével, a részletekre is kiterjedő filológusfigyelem a ragyogó tollú esszéista tehetségével, aki a bonyolult összefüggéseket és az elvont fogalmakat is képszerűen, a nyelvi fordulatok gazdag, nemegyszer meglepően merész változataival teszi érzékletessé.

Különösen izgalmas olvasmány ilyen szempontból a Széchenyiről (1942) és a Berzsenyiről (1937) szóló tanulmány, amelyek eredetileg önálló kötetben jelentek meg. Németh László avatott kézzel vezet végig Széchenyi belső fejlődésének küzdelmes útján, zseniális írói beleéléssel ábrázolja azt a lelki folyamatot, amelyben „a

* Németh László: *Az én katedrám*. Tanulmányok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó 1969.

légnagyobb magyar" eljut az 1825. november 3-i lépéshez, az akadémiai felajánláshoz. Olvasás közben gyakran támad az az érzésünk, mintha egy érdekesítő lélektani film forgatókönyvét tartanánk kezünkben. Művek, naplók, útijegyzetek és levelek szinkronban végzett vizsgálatával festi a portrét, amelyen a „sárga arcú, bozontos szemöldökű embert” nemcsak a maga külső, testi valóságában látjuk, hanem belülről is, a lelke mélyén zajló vulkanikus mozgásokat is nyomon követhetjük a szemek fényének villódzásában. A közfelfogásban gyakorlati emberként rögződött Széchenyi-kép mellé odaállítja a „nagy költő” alakját, akiben megvolt „a dantei tehetség: egész életünket szimbólumokban látni”. Azt a Széchenyit, akinek „minden vállalata mint egy jó műalkotás, még valami többet, általánosabbat is sugall annál, amit ábrázol”. De hadd idézzük a Széchenyi-szimbólumok megfejtését magának Németh Lászlónak a szavaival: „A Vogel házbeli kaszinó... a társasági érintkezésnek, vagy ahogy ő mondja: »Közlekedésnek» lesz költeménye, s új társas kor szózataként hívja elő Nikláikból a bosszúsán dohogókat. A Vaskapun csak ügyelbajjal lehet egy gőzhajót lecsúsztatni. De a kő- és vámbörtönre beszorult magyar már kopog, csákányoz szorultsága falán: a nagyvilággal akar közlekedni. A pesti híd első cölöpeit a pesti polgárság tiltakozása közben verik le, s a két város közt már elolvastotta a jeget a nagy magyar főváros álma. A híd láncait még nem vonták föl, s a Tőke már rést ütött a magyar alkotmányon. Még egy nemes sem fizetett rajta egyetlen krajcárt sem, s már mindenki tudja, hogy ezen a hídon a kizárt milliók gyalognak be a magyar szabadságba.”

Hasonló módszerrel készült — művek, levelezés és életrajzi tények elemeiből kikevert színekkel — a szótét tónusú, kissé romantikusan szerkesztett Berzsenyi-portré is. A kép belső mozgalmassága, a körülmények szorításában feszülő roppant indulatok ábrázolása Németh László szándéka szerint való. Az a cél vezette, hogy „az ideig álló szobornak ábrázolt Berzsenyit folyton új csúcokat kereső útján mutassa be”. Az a költői alkat érdekli, akinél „a klasszikus külső csak mez”, s akinél „a hibátlan verssorokban egy romantikus szív dübög”. Lehetne vitatkozni azon, hogy valóban Berzsenyi volt-e az, „aki kortársai közül a legmélyebbről buzgott s a legmagasabbra tört”, s hogy az ő „magyar görögsége”, a hazai talajba átültetett hellén virtus volt-e a reformkort közvetlenül megelőző években a legkorszerűbb költői mondanivaló. De a kép, amelyet Németh László fest, sok igaz ismerettel, lényegre mutató vonással gazdagítja tudásunkat a kor hangulatáról, Berzsenyi művészetéről, költői világáról. A tanulmány nyomán mélyen belevésődik emlékezetünkbe a „niklai-remete” alakja úgy, ahogy Németh László berzsenyis pátoszó, tömör mondatával megörökítette: „Barna kovács áll isten háta megetti műhelyében s egy tűzbe mártott vasnyelvbe kalapálja bele szenvedélyét.”

Ugyanez a megjelenítő erő és láttató stílus hozza olvasóközelbe a kötetben megidézett többi író is: Csokonai „szomorkás-édes nyájasságát”, a „lelke láthatatlan földregeseivel vívódó” Aranyt, vagy a Nyugat tablószerűen bemutatott „elődeit”.

Nem az esszé-műfaj lírai melege táplálja ezeknek az írásoknak a légkörét, vagy legalábbis nemcsak az. Sokkal inkább az a személyes kapcsolat, amely Németh Lászlót a rokonlelkeknek érzett írókhoz köti. Ezért is látja annyira belülről őket, ezért tudja rekonstruálni egy-egy félmondatukból egész lényüket. A fölfedezett vagy vélt rokonság ad jogot arra, hogy portréfestés közben a mester önmaga egy-egy vonását is odafesse a modell arcára. Vallomásként, a friss fölfedezés örömeiben, mint Széchenyinél: „a Hitel, a Józan Ész, a Számítás, a Nyereség olyan félig irodalmi, félig gazdasági szavak voltak az ő szájában, mint a miénkben, mikor Európa új lelkét a magyar gazdasági életbe be akartuk oltani: minőség, kultúra, kert.”

De ezt a kapcsolatot nemcsak az elődkeresés szenvedélye, a Németh László-i eszmék és szemlélet — múltunkban fölfedezni vélt — igazoló példáinak vonzása erősíti. A jelen riasztó képe, a hazai „társadalmi korhadás”, a küszöbön álló világháború keltette mélyeséges aggodalom, a nemzetföltés szorongása is a múltba menekülésre kényszeríti az író. Önigazolást, de védelmet is keres, amikor az elődök titkát igyekszik megfejteni. Így lesz Bethlen Kata élete (*Sziget Erdélyben*, 1940) nem-

csak alkalom a sziget-elmélet igazolására, hanem az író számára a jelenben követendő út is: „hogyan lehet az elborító özönvíz ellen szigetet szervezni.” A Kemény-tanulmány (Kemény Zsigmond, 1940) személyes indítéka, hogy az író rámutasson „történeti eszméltetése, hibakeresése nagy ósére”. E tanulmányok egynémelyikének komor pátoszából, torkot szorongató izgalmából sokat megmagyaráz a 30-as, 40-es évek vihar előtti csendje, a kilátástalannak érzett jövő, a nemzethalál dermesztő víziója. Más kérdés, hogy ez a pesszimizmus az objektív történelmi folyamat, a valóságos erőviszonyok akkori hiányos ismeretéből származott. Itt most csak arról az írói közérzetről van szó, amely a tanulmányok keletkezése idején a kataklizma rémképeivel vívódott. A téma vonzásáról és a korviszonyok tisztító hatásáról egyaránt árulkodik a naplószerű följegyzés: „Hosszabb Széchenyi-tanulmányon dolgozom. Ez a nagy emberek jótéteménye: bármikor ünnepet iktathatunk velük a napjainkba... Tíz év múlva a jobb szellemek számára tán nem is lesz más öröm, csak ez: egy nagy lélek kürtőjén nézni föl: emberibb századokba.” És ha nem tudnánk, hogy milyen energiaforrás hevíti szinte izzásig a Berzsenyi-tanulmány levegőjét, a *Berzsenyi útja* (1936) befejező soraiból kicsapó lángra figyeljünk: „Berzsenyi költeményeivel népe éppúgy nem tud mit kezdeni, mint Ady szédületes hagyatékával. Mindkettő csak arra lesz jó, hogy a magyar etruszkság maradványai közt járó idegen hungarológus eltűnődjön a népen, melynek Berzsenyi jelölt pályát, Ady mutatta meg gazdagságát s tetvei alatt mégis elaszott.” A „harcolni s nem hinni a győzelemben” malomkövei között őrlődő „jobb lelkek” kétségbeesett vergődése írta ezeket a tanulmányokat olyan korban, amikor „a hatalom... szemben fordult a gondolkodással”, de amikor a hatalommal szembefordított gondolkodás nem a „harmadik út”-on, hanem a forradalmi marxizmus útján juthatott volna csak el a sorsproblémák megoldásához. Németh László azonban nem az utóbbi úton indult el. Ezért nem lehetett orvosos akkori bajainknak, tanulmányai csak a beteg magasra szökött látát jelezték.

A tárgyválasztás szubjektív motivációja és az előadás személyessége óhatatlanul rajta hagyta bélyegét ezeken a 30–40 évvel ezelőtt készült írásokon. Ebből adódik, hogy olvasás közben nemcsak a szemléletet érezzük ma már idegennek, hanem — a megkapóan szép részletek mellett — a tudományos igazságnak ellentmondó, háves ítéletekre, hibás tételekre is gyakran bukkanunk. Talán nem lesz felesleges, ha — a teljesség igénye nélkül — utalunk a kötet néhány olyan megállapítására, amelyek ellentétben állnak mai felfogásunkkal, egyes írói pályák és életművek marxista megítélésével.

A „mélymagyar — hígmagyar” szemlélettel mutat rokonságot Németh Lászlónak az a felfogása, amely — valamely nemes konzervativizmus sugallatára — hagyomány és korszerűség, történetiség és haladás kapcsolatában az elsőnek szánt döntő, meghatározó szerepet. Úgy vélte, hogy az olyan nagy történelmi fordulók idején, mint amilyen a mi reformkorunk volt, a folyamat helyes megítéléséhez elsősorban nem a kor haladó eszméi — adott esetben a polgári fejlődés gondolata — vezetnek, hanem a történelmi érzék, a múlt tanulmányozása, tanulságainak levonása. „Az 1830. francia forradalommal kezdődő reformerjedés — írja egyik tanulmányában — még kevésbé kedvezett a jelen történelmi megértésének. Az emberek a jövőbe néztek, s az eszmék olvasztó lángjával iparkodtak a nehézségeken át utat törni.” Az 1848-at megelőző és előkészítő 80 esztendő „szédítő fejlődésében” súlyos hibának tartja, hogy a magyarság „a történelmi érzékből rúgott a legtöbbit maga mögé”, s lebecsülte „a történelmi kényszert és sugallást”. De lehetett volna-e más, korszerűbb sugallása történelmünknek, mint amit pl. a *Rebellis vers*-et író Kölcsey vagy a Dózsa-t idéző Petőfi olvasott ki múltunkból? Nem ez a sugallás fejezte-e ki legvilágosabban és legkövetkezetesebben nemzeti érdekeinket, összhangot teremtve a történelem tanulságai és a korszerű eszmék között? Vajon e nélkül a szemléleti szintézis nélkül sor kerülhetett volna-e „a szabadságharc Európát meglepő erőmutatványára?”

Ellentmondásra készítet az az első pillanatra tetszetős, de alaposabb megfontolás után önkényes konstrukciónak bizonyuló tétel is, amelyet a *Janus-arccal* c.

írás (1941) fejt ki: „Európa nagy újságjai többnyire versként érkeztek meg; akár romantika volt, akár realizmus, akár szimbolizmus. A magyar állandóság viszont a próza hangján brummogta hozzá az örök basszust.” Más szavakkal: prózánk „magyarságunkat őrizte”, általa a nemzet „magába, a múltjába, Keletre” nézett, ezzel szemben líránk szerepe: „egy távoli Európát másolni”. A műformák egyenlőtlen fejlődése irodalomtörténeti tény. Abban sincs semmi rendkívüli, hogy egy-egy fejlődési szakaszban a költészet nagyobb érdeklődést mutat az egyetemes emberi, „európai” mondanivaló iránt, mint a széppróza, annál kevésbé, mivel az utóbbi — műfaji adottságainál fogva — mindig otthonosabban mozog a hazai talajon, a hazai élet problémái között. De ebből azt a következtetést levonni, hogy nemzeti irodalmunk fejlődési folyamatában költészet és próza között állandó munkamegosztás volna, elvileg sem helyes. Arról nem is szólva, hogy irodalmunk történetének tényei cáfolják ezt a szubjektív tételt. Németh László is korlátozza állításának érvényességét azzal a megjegyzéssel, hogy „az ilyen féle igazság természetesen nem lehet mindenkire külön-külön is igaz”. Szerinte is vannak „látszólagos vagy valóságos kivételek”: a parasztköltők és az esszéírók. De ha a tétel költők és prózaírók egész sorára külön-külön nem érvényes, hogyan volna igaz általánosságban? Mert nemcsak a „parasztköltők” és az esszéírók tartoznak a kivételek sorába, hanem újabb kori irodalmunk egész története. Hiszen prózaíróink a *Tariménes utazása* írójától kezdve Jósikán, Eötvöson, Jókain, Mikszáthon keresztül Móricz Zsigmondig és tovább, legalább annyi eszmei, művészi, szemléleti ösztönzést kaptak és fogadtak be Nyugatról — s persze a XIX. század második felében az orosz realistáktól is —, mint amennyire „magyarságunkat őrizték”, s amennyire közeledni tudtak „a magyar mély talajhoz”. Egyoldalúan hamis az a beállítás is, hogy „a magyar líra folyton a világ zenéjét szimatolta”, hiszen a Németh László által bizonyító példaként említett Petőfi és Ady költészete sem csak „Európa nagy mozgalmaitól kapta az oxigént”. Onnan is persze, de legalább annyira „álmos hazája” arcpirító elmaradottságából és történelmi hagyományainkból. Végül a Janus-arc elmélete ellentétben áll a „mélymagyar — hímagyar” teóriával is, anélkül természetesen, hogy ez az ellentét az utóbbi érvényességét igazolná. Ha ugyanis prózánkban „a magyarság állandó, maradandó fele” őrizte magát, akkor ennek a „mélymagyar szerepnek” a betöltésében része volt a „hímagyar” prózaíróknak is. A „természete szerint” Nyugatra hajló költészet művelői közt is egy sorba kerülnek az „Arany- és Ady-féle keleti magyarok” pl. Petőfivel, akit a *Kisebbségben* osztályozása nem ebbe a kategóriába helyez.

Az *én katedrám* írógalériájában egy sincs, akinek irodalomtörténeti szerepét és helyét Németh László olyan elmarasztalón és egyben igazságtalanul ítelné meg, mint ahogy ezt Kazinczyval teszi. Nem is méltatja nagyobb figyelemre, csupán a *Négy kísérlet* c. tanulmányban (1937) szán néhány lapot „irodalomalapító” törekvéseinek, és néhány más írásban (főként a *Berzsenyiben*) foglalkozik még vele. Ennyi is elég azonban ahhoz, hogy a modern magyar irodalmi nyelv megeremtése és az irodalmi élet fellendítése körül kifejtett, méreteiben és hatásában egyaránt történelmi jelentőségű munkásságát kisebbítse, annak értékét kétségessé tegye. Az író-Kazinczytól nem tagadja meg az elismerést, sőt a *Pályám emlékezeté-t* és az *Erdélyi levelek-et* a XIX. század legjobb magyar prózai művei közt helyezi el. De a nyelvújítóról és az irodalmi szervezőről csak elutasítón nyilatkozik. Az *én katedrám* szerint a magyar polgárosodás és nemzeti művelődés úttörője „minden nyelvújítása ellenére nyelvszűkítő volt”, „stílvegyész”, kicsinyesen hiú, vezérszerepre törő író, aki a maga esztétikai dogmáit akarta ráerőszakolni íróársaira. Az európai műveltségű, finom ízlésű kritikus ebben az irodalomtörténeti értékrendben „a gipszöntvény-iskolának” a tanítómestere, a „másolás prófétája” címkét viseli. A „mélymagyar — hímagyar” elméletől táplált elfogultság a „literátor”-Kazinczyval szemben a legerősebb. Az *én katedrám* írásai úgy tüntetik fel, mintha az irodalomszervező Kazinczynak érdeme semmi, írók és irodalmunk ellen elkövetett bűne azonban bőven volna. Megtudjuk róla, hogy Bessenyeit „ő marja, vadítja ki a magyar irodalomból”, hogy „kortársai

számára... az ő Széphalma volt a második Vérmező”, vagy sommásan, leplezetlen ellenszenvvel: ő „a széphalmi sírásó”.

Ha igaz, hogy az olyan írókat, mint Csokonai, Berzsenyi azért érzi rokonnak Németh László, mert rájuk vetíti a maga tragikumérzetét is, akkor Kazinczy lesújtó elmarasztalása sem lehet független azoktól a kiábrándító, lehangoló tapasztalatoktól, amelyeket Németh László a harmincas évek irodalmi életében szerzett. Erre enged következtetni a Kazinczyról szóló tanulmányrészlet záró mondata is: „Irodalmunkban nem egyetlen eset az övé: a negyvennyolc és kilencszáztizenkilenc utáni égaljváltásnak is megvannak a maga Kazinczyai.” Úgy tűnik tehát, hogy a bibliai „igazságszolgáltatás” rendje itt fordítva érvényesül: nem a fiak bűnhődnek „harmad- és negyedízigen” az atyák vétkeiért, hanem az utódokkal szemben felgyülemlett ellenszenv hat vissza a rég meghalt elődre is.

Petőfinek nem az irodalomtörténeti helyét és jelentőségét határozza meg ellentmondásra ingerlő módon *Az én katedrám*. Neve — mint olvassuk — irodalmunk „legszebb hagyományát és legnagyobb igényét” jelzi; Petőfi: „irodalmunk legnagyobb fénye”. Sőt ha a Kazinczy nyomán haladó literátor-utódok tevékenysége nem kívánatos, ártalmas jelenségnek minősül a két háború közti irodalmi életben, Petőfi példája annál inkább követendő. „A jelszó: Petőfi”, írja egyik cikkében Németh László. Mindez helyénvaló. Ámde ezzel a ranggal nehéz összeegyeztetni azt a költőt, akit — a sikeres és megrekedt írók kettős osztályozása szerint — az alkatilag idegenek, a magyar lelkeségtől távol állók között kellene számon tartanunk. Annál is inkább, mert a kötetben többször is találkozunk olyan utalásokkal, amelyek arról akarnak meggyőzni, hogy Petőfi nem tudott nemzeti művelődésünk mélyeibe hatolni, a felszínen maradt, nem ismerte sorsunk bénító erőt. A kötet első tanulmányában, a *Magyar ritmus*-ban (1939) olvassuk a költőről, hogy „a magyar vers rejtettebb nehézségeihez ő éppúgy nem ért le, ahogy viszonyainknak és fajiságunknak is fölötte égett. Talán ezért is sikerült olyan gyönyörű huszonhat éve — mert ember lehetett itt, létünk szörnyű nyúgei nélkül”. De akkor hogyan fejezhette ki mégis irodalmunk „legnagyobb igényét”? A kérdést még bonyolultabbá teszi Németh Lászlónak az a tétele, mely szerint Petőfi költői nagyságának titka, hogy „hallatlan ökonómiával, tervszerűséggel és előrelátással dolgozó fölfedező volt”, aki „életét is... a témahajszolásnak a szolgálatába állította”. De hát a „szívós és bölcs” fölfedező hogyan elégedhetett volna meg a felszínnel, „viszonyaink és fajiságunk” jelenségeivel, lemondva a mélyben rejlő lényeg megragadásáról, fölfedezéséről? A költői mondanivaló céltudatos keresése, a „témahajszolás” nem vezetett-e szükségképpen a kor magyar valóságának legmélyebb megértéséhez, fölfedezéséhez? Nem Petőfi volt-e az, — Ady szavait idézve —, aki „tízmillió magyarnál tisztábban látott, jobban látott”? Jobban látta és ismerte „létünk szörnyű nyúgeit” is: a feudális kaszttrendszert, a nemzeti és szociális rabságot, a mesterségesen fönntartott szellemi sötétséget és a jogtalanságot. Költészetének korszakos nagysága és időtlen értéke is elsősorban az e viszonyok elleni tiltakozásban, mozgósításban rejlik, és nem a „témahajszolásban”, mint azt Németh László állítja.

Ami egyébként a témahajszolást illeti, ezzel kapcsolatban is idekíváncozik néhány ellenvetés. Van valami misztifikálás abban, ahogy Németh László megrajzolja Petőfi költői kibontakozásának útját s azon belül élet és költészet kapcsolatát. Úgy tünteti fel, mintha a költészet — s általában a művészet — valamiféle önálló, az objektív világon kívül, attól függetlenül létező szellemiség, erő volna, amely hatalmába keríti az életet s formálja azt a maga törvényei szerint. Petőfi életének és költészetének párhuzamos változatossága, gazdagsága Németh László szerint nem más, mint „a költészet elhatalmasodása az élet felett”. A művészet primátusának általánosított tétele így hangzik: „A nagy írók életét a költészet gondolja el, alakítja ki és teljesíti be.” Ha ezt a tételt Petőfire vonatkoztatva is érvényesnek fogadjuk el — hiszen Németh László éppen róla szólva fogalmazza meg —, akkor a költőt olyan embernek kell látnunk, aki — a költészet parancsainak engedelmeskedve — akarát, cselekvési szabadság és cél nélkül sodródik élete útján, a költészet dajmonionjának vak eszközeként. Így kell lennie, mert máskülönben hogyan lehetne megmagyarázni

a szerelmi téma megjelenését Petőfinél a következő módon: „Petőfi költészetének szüksége volt szerelmi lírára s Petőfi élete talált egy halott leányt”, s azután: „a líra új vezényszót parancsolt az életre, az élet megtalálta Mednyánszky Bertát.” Ha mindezt „a líra parancsolta” és nem az élet kínálta a költőnek mint művészetté formálandó élményt, hogyan lehet ezzel összeegyeztetni az élet teljes gazdagságának megismerésére, élményanyagga alakítására „hallatlan ökonómiával, tervszerűséggel és előrelátással” törekvő Petőfi céltudatosságát?

De ezt a ökonomikus, tervszerű témakeresést is érdemes közelebbről megnézni. Hogyan is valósult ez meg a gyakorlatban? Úgy, hogy itt már nem a költészet „parancsolt” az életnek, hanem maga a költő. Az ő akarata teremtette elő a vers táplálékát: az élményt, sőt az érzést is. „Kereste az élményt, hogy élmény-költő lehessen” — olvassuk *Az én katedrám*-ban —, „szépnek találta az Alföldet, hogy szépnek találhassa”, „szerelmes akar lenni, s mert akart, lett”. Ha most már a tudatos élményhajszolást s hozzá az akarattól irányított érzelmi életet ténynek fogadjuk el Petőfinél, akkor ez azt jelenti, hogy versei mesterkéltek, szándékosan előidézett helyzeteket, hamis érzéseket, álélményeket tükröznek, vagyis nem igazi lírai alkotások. Ezt pedig a költő egyénisége, a szavak és tettek teljes összhangját mutató egész életműve cáfolja.

Népdalainak keletkezését sem szabad úgy magyarázni, mintha azok megírására az alkalom híján ki nem élhető szerelmi vágy készítette volna a költőt. („Petőfi szerelmes volt a szerelemben, de a vándorszínésztől még messze voltak a Berták és Júliák. Mit tegyen? Elrejtőzik a parasztleány, a betyár, a juhász férfias, menyecs-kék körül settenkedő alakja mögé, s ebben a szerepben éli ki, amit az élet egyelőre megtagad.”) Mert Petőfi népeletet ábrázoló verseit nem lélektani okokkal, nem a Horváth János által felállított elmélet, a „szerepjátszás” alapján tudjuk igazán megérteni, hanem a költő társadalomszemléletének, eszmei fejlődésének figyelembevételével. A népdalokban azt az előbb ösztönös, majd egyre inkább tudatosodó társadalmi állásfoglalást kell látnunk, amely Petőfi népiességének, művészi és politikai felfogásának a lényegéhez tartozik. Azt a költői programot, amely szerint a népet „uralkodóvá” kell tenni a költészetben, hogy azután a politikában is a maga ura lehessen. Nem a kamasz-élmények álcázott kifejezéséről van tehát itt szó, hanem sokkal többről, nagyobb dologról, arról, ami: „a század feladata”.

Akadna még bőven vitatnivaló *Az én katedrám*-ban, ha minden értékítéletét, tételét szembesítenénk irodalomtudományunk mai álláspontjával. Széchenyit pl. történelmi érdemeinek minden elismerése mellett sem tekintjük „az első igazi forradalmár”-nak. A reformkor törekvéseit irányító eszmékben sem vagyunk hajlandók csupán nacionalizmust látni s még kevésbé tekintjük a nacionalizmust időtlen, történelemfeletti kategóriának, olyan ideológiának, amely a középnemességben őrizte meg „ősi hevét”. A regényíró Kemény Zsigmond művészi erényeit — főként a három nagy történelmi műben — Németh Lászlóval egyetértően látjuk ragyogni, de a politikusról, a forradalomellenes röpiratok szerzőjéről, a hamis nemzeti önismeretre tanító gondolkodóról merőben más a véleményünk. A modern magyar líra és a realista próza előfutárai között tartjuk számon mi is Vajda Jánost, illetve Tolnai Lajost, de — Németh Lászlóval ellentétben — egyiküket sem soroljuk a „konzervatív forradalmárok” közé.

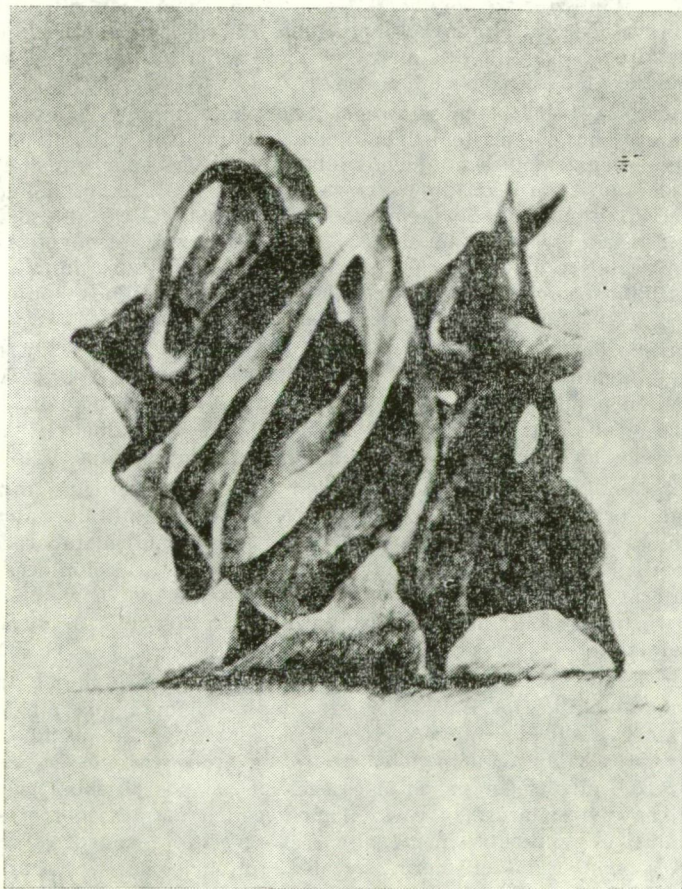
E néhány példával arra kívántunk rámutatni, milyen ellentmondásokból épült Németh László „gondolkodás-drámája”, hogy tanulmányaiban nemcsak a nagy író, a jószemű kritikus éles, pontos megfigyelései, hanem — főként az önkényes, hibás elméleti konstrukciók lenyomataként — tévedései is megtalálhatók.

Berzsenyiről írja, de egy önarckép ecsetvonásának is felfoghatjuk a mélyértelmű megállapítást: „Az igazi írónak, ha az, a tévedése is csak a részigazságnak lehet a túlbecsülése, s bizonyos, hogy a kollektívum csak gazdagabb lehet vele, ha ezt a részigazságot is befonja a maga teljesebb igazságába.” Mert Németh László igazi író, aki maga is átélte „azt a szent, akrobatai rettegést, hogy a tévedés mélységei vannak alatta”. Könyve éppen ezért nemcsak irodalmunk „története”, hanem az író

gondolkodásának, fejlődésének, „szent, akrobatai rettegésének” is a története. S ebben a vonatkozásban is irodalomtörténeti jelentőségű.

De a szó legnemesebb értelmében — az író szándéka szerint — pedagógiai mű is: lelkesít és ellentmondásra készítet, csodálatba ejt és kételyeket támaszt, tetszik, vagy nem: erős sodrása ellenállhatatlanul magával ragad; hatalmas műveltséganyagot hömpölygtető stílusa állandó koncentrációt követel; kanyargó, néhol bonyolult előadásmódja — amely váratlan buktatókat rejt s hirtelen kitérő gyönyörű panorámákat villant fel — megfeszített intellektuális éberséget kíván, megdolgoztatja a képzeletet, hullámokat ver érzelmeinkben, vagyis — címének megfelelően — oktat és nevel. Oktat és nevel, mert példát mutat az igazság szenvedélyes keresésére, a felelősségtudatra, a tévedés bátorságára, az önálló, alkotó gondolkodásra.

Valóban: „a kollektívum csak gazdagabb lehet vele”.

KOVÁTS MARGIT: BIKÁ